

הפעילות הציונית בצפון-אפריקה עד סוף מלחמת-העולם השנייה מיכאל אביטבול

לזכר אנדרה נרבוני
אלג'יר (1912) — תל-אביב (1979)

1. מקונגרס באזל עד מלחמת-העולם הראשונה

הציונות המדינית חדרה לצפון-אפריקה — חוניסיה, אלג'יריה, מארוקו — בין שנת 1897 לשנת 1900, שבה מינה מטעם הוועד-הפועל הציוני הר"ר א. ואלנסין, דופא צעיר מקונסטאנטין (אלג'יריה), לנציג התנועה בשלוש ארצות המערב. * מצב היהודים היה שונה בכל אחת משלוש המדינות, ודבר זה השפיע על התפתחות הציונות בכל אחת מהן.¹

באלג'יריה טהנו היהודים מאמאנציפאציה מלאה משנת 1870, כאשר פקודת-כרמיה העניקה את האזרחות הצרפתית למרבית היהודים. במקביל לשינוי זה במעמדם המשפטי נגסה האסימילאציה התרבותית בחלקים נרחבים של הקהילה, כהשראה המנהיגות הקונסיטוריאלית, שראתה כמשימתה העיקרית להוכיל את יהדות אלג'יריה בנתיב שבו עברה יהדות צרפת מאז המהפכה הגדולה. ובאותו זמן, עם תהליך המודרניזאציה, נתקלה יהדות אלג'יריה ביחס עויין וכאנטישמית פרועה מצד היסוד האירופי באוכלוסיה המקומית — ליבראליים ושמרנים, אנארכיסטים ואנשי-כנסייה, כולם נטלו חלק במסע האנטישמי כניצוחו של א. דרומון, מחבר *La France Juive*, שזכה להיכחד כנציג אלג'יר כפארלמנט הצרפתי. התסיסה האנטי-יהודית הגיעה לשיאה ב-1897 כאשר ברוך ערי המושבה שכראשיהן עמדו אנטישמים מושבעים — ארעו התנכלויות חמורות נגד יהודים שגרמו לאוברן חיים ורכוש.

* מאמר זה מבוסס בעיקר על התעודות המצויות בארכיון הציוני המרכזי (להלן: א.צ.מ.). תודות העמוקה לעובדי הארכיון על עזרתם האדיבה ועל הרכבתם המסורה. על ההתכתבות בין ד"ר ואלנסין (Valensin) לבין הוועד הפועל הציוני כוונה, ראה: א.צ.מ. 12.8.1900: Z1/313. המחקר על הפעילות הציונית בצפון-אפריקה לוקה עדיין בחסר, אם כי החומר עשיר ומגוון מאוד. הוא זכה עד כה לטיפול של חוקרת יחידה, ר. בן-סימון-דונת, המקרישה לציונות הצפון-אפריקאית סדר בספרה על קליטת יהודי צפון-אפריקה בישראל. D. Bensimon-Donath, *Immigrants d'Afrique du Nord en Israel* (1970), pp. 45-78

אמרת, אהבת ציון, חכמי
מה אספי יעא
(מארוקן)

אמרת, אהבת ציון, חכמי
מה אספי יעא
(מארוקן)

לכבוד הדת הנשית המרוסס, אהב עמו, נפאר לחוגו, אלוטנו הנכבד לך תינתן הודו הודו הודו
ספעת שלמים

ציון!

נשיא אלקים! אם כי העיר הזאת עומה דחוקה מכל חפץ אדיד עשין נשגב, כוחס החברה, וכל מוקד טוב ומעט
אזר בהתעממות קולס נהרס מוקדו, עמד לא נודע בה, נמלב ישבה הרחוב ברע הוא מלד מלד... ככל זאת -- יגזות
לשעטס הקרים, המלץ, והיהודי -- היעין, המיניט קעם בקוקה בלב אחידים טאטג, ולא נתן זמי לג ער כי --
יעדע אנגה אזר בוס, אהבת ציון קראנה! --

אכונס כן, טאר יעלן לבנו על כי הללח סדנו, לידות אכן הפיה בהמוקל --
הנאגב הזכ, ונתניס נחויס הננו בכל חוס לבנו התרוללות ונשותיע לעבדו לעבדו ככל אשר תשי ידנו, אכן משרתנו
כעת ממנו והלאה, באשר מנאסיס הננו כעוריס קיר, כי עמד אין לנו שוט מנאס כפן נדישה כנורה מכל הננו להינימנו;
אין לנו שוט ספר אשר יזה אור על איי-יעתנו, ובהר לג מה היא הינויע ונה עיבה; אין ארתנו יודע על מה אדסה קעבנו;
ערק את ססס שמענו, ואת שקל הקודש אשר עב איז לעקול ידענו, נהאחן לא נוכל אשר רק להשיע על השקליש נבראת
הינויע, ורק עי קדקל אשר יסקל השוקל אחת בשנה, יתרומס עתנאס להקרא בשם ציון, נבקבל הינויע, נשאי
דגל האומה, דמי הינויע וכי היעלליה: נר כנודו, כי אס -- כלת כל סתך -- טורה טוד נאכה ורכת הערך,
למי האומה, ארתה בקידה הינויע; ועבר על -- להאס השוקל -- טעבנו עלילות טעולות רכות נרמות באמרות --
הכלל, אשר תולדותיהן תהייה נכבדות כחוסן להינויע, ורק עי שמרות יבדל גמול בשם ציון; וכך הננו נשאים;
מה היא זאת הינויע בכלל, מה העבודה אזר עלינו לעבד, להשיג הינויעת הנרלה? מה החקיס והנשפטיס אשר --
עלינו לשמור לעצמנו? לזאת בדעתנו להאנו -- כי המרגועו החו נתולל הדעין סוכח ועליות, עורה גס אב
הינויעת בכלל הנשפטיס טעבנו עז, לנאס במכתבו זה לפט גיה תר תפחתו, להק מלפנו, כי נמנעו שבת, ויתן לו
למכתבו הנכבד, לטור לנו סכות את כל הטון לג לרשע כדבר הינויעת, ולהינימו ביה היך נכמה נובל גס אטנו --
לעוד לנו כמעט -- סכטן המפעל כנודו הזה, וגס לשלח לנו את הקש היקר, ננדיעת היהודים כמרגס עברית
ובל הקטיס כמנהיג ארע על הינויעת, הכתובים עברית -- ננוטס הננו לאלס מהידיס אשר ישע עלינו, --
נחו כריות לנו מנאס נהנאס, מנאסיס ומנאסיס ומנאסיס, נכטס עממה כי ער נהרה יתשעו עתקטס
הינויעת בקרב כל יעדתנו ער, נגלתי עמל דכ תקקע יתדה גס בכל ערי מארוקן נגות!

ארונינהשיא!

נכבד לך לידוע כי כעת הת'מלות החגדה הנכבדות, נשאונו כוס לחיי יקדת הדתו, ונשקד לכ עמנו

ברכנו את קטנו הטוב, כי יצא אשר יסדו המפעל הזה, ונבטעה חנותו, ועל אנגליתנו פה קראנוהו בסט, (ש"ל)
בברית, *Resident Association* לבן פננו מבקשים כי יחל בטובנו לזכרנו בתנועתו היקרה-
לשומה בבית (עלנו להגנה הנכסית, ולגנה נגדו נחלן חוסי. ככל הנגע

להלונות, בטובי.

ברגשי כבוד ... (בברכת לין) ...!

המזכיר ישרב סוקרילאנג

היו"ר, מר'ו משה

*Maajer Baruchliath
Laffi (Hause)*

הכתובת עם הי"ר,

מכתב מאגדה * אהבת ציון * (מרוקו) לוואדור הרצל, משנת 1903 (הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים) -
Z1/343

הידיעות על הפרעות באלג'יריה אכן הגיעו אל אוזני המתכנסים בקונגרס הציוני הראשון, שבו נכח נציג מצפון-אפריקה, מ. עטלי מקונסטאנטין. אולם כינוס זה, ש"בו הוקמה מדינת היהודים" זכה לחד קלש ביותר בין יהודי אלג'יריה, פרט לקהילת קונסטאנטין, כפי שמעיד מכתב זה שנשלח אל תיאודור הרצל בידי אגודת-העיר מקומית:¹

יחמתך להגשים הלכה למעשה את הרעיון הציוני היכתה הדים רבים בקונסטאנטין, הרעיון הציוני אשר החפשו בקרב בני-קהילתנו, הסובלים מרדיפות כמו אחיהם ברוסיה וברומניה, מקבל את תמיכתם המלאה והחמה של כל יהודי קונסטאנטין תרואים בו הדרך היחידה לפתרון הכעיה היהודית. בשם בני דתנו אנו מכיעים בזאת את הסכמתנו השלמה להחלטות שהתקבלו בקונגרס ומבטיחים לך מלוא תמיכתנו.

בתוניסיה, שהיתה חתת פרוטקטוראט צרפתי משנת 1881, סידרו השלטונות להעניק אזרחות צרפתית ליהודים, עקב הסיבוכים שצעד זה גרם באלג'יריה. עם זאת, הם לא נמנעו מלעודד את הרחבת החינוך הצרפתי בקרב היהודים. אולם הקהילה שמרה, בצד פתיחותה לתרבות צרפת, על מוסדותיה הרוחניים ועל יחס עמוק אל המסורת:²

- 2 ראה פרוטוקולים של הקונגרס הציוני הראשון (1897), ע"ע 51-53.
- 3 א.צ.מ. Z1/279, 12.9.1897 מודעו הנוצר היהודי אל נשיא הוועד הפרעל הציוני.
- 4 שם, Z1/751, 26.9.1913, מטורצינו אל נ. סוקולוב.

בניגוד (— —) (ל)יהודי אלג'יריה, יהודי תוניס הנם כמעט כולם אנשי- מופת, נאמנים לעמם וציוניים ברוח ישראל סבא (— —). לב היהודים מתוניס עם לכל דבר היקר והקדוש לו והוא מסור בכל נפשו למסורתנו, לארצנו ולשפתנו. בין הרור החדש תמצא לשמחתך אברכים שמלאו את כרסיהם כש"ס ופוסקים, יוצאי ירך הישיבה שהציצו ונפגעו אבל טעמם ויהדותם עמד במ.

כך כתב אל נחום סוקולב בשנת 1913 א' טורצ'ינר, מי שייצג את יהודי תוניסיה בקונגרס הציוני הי"א. הוא העיד על עצמו כעל מי שזרע את "הגרעינים הראשונים" של הציונות בתוניסיה, בהגיעו לשם לרגל עסקיו בשנת 1901, אך ידוע כי מיד לאחר הקונגרס הראשון קמה בתוניס אגודת צעירים ציוניים, שעליה אין לנו ידיעות, פרט לעובדה ששיגרה כרבה לבאי הקונגרס השלישי⁵. למעשה, ככל מקום שאלי הגיעה הידיעה על ייסוד התנועה הציונית — באמצעות חברים או עיתונות, ובכלל זה המליץ והצפירה — קמו יחידים והחלו לארגן ביוזמתם כבוצות לתמיכה ולהחרמה לטובת התנועה החדשה⁶. ואכן, בשנת מלחמת-העולם הראשונה צצו אגודות ציוניות בכל אחת מהערים הגדולות של תוניסיה: בתוניס ("אגודת ציון" בראשותם של עו"ד אלפרד ואלנסן ויוסף בראמי ו"ישיבת ציון" בראשות הרב בוקארה ועו"ד ג' בונאן), בסוסה ("תרחם ציון"), בספאקס ("אהבת ציון") ובכזיה ("בני ציון")⁷.

הצרפתים נכנסו למארוקו רק ב-1912, אולם חלק ניכר מיהודיה קיימו קשרים הדוקים עם העולם החיצון עקב החרירה האירופית שקדמה לכינון הפרוטקטוראט, וכן באמצעות כת-הספר של ביי"ח, אשר החלה בפעילותה באמצע שנות השישים של המאה ה-19. אין תימה איפוא שהאגודות הציוניות הראשונות במארוקו הוקמו בערי- החוף החשופות להשפעה האירופית.

בקיץ 1900 נוסדה במוג'אדור אגודה בשם "שערי ציון". במכתב אל ת. הרצל מסביר נשיאה, כי דבר הציונות הגיע אל יהודי-המקום באמצעות מנהל ביה"ס של ביי"ח וכן בעקבות ביקורו של יהודי ממוצא מארוקאי, תושב מאנצ'יסטר, אשר רכש מניות של אוצר ההתיישבות⁸.

ללא קשר עם אגודה זאח הוקמה כאותו זמן בטטואן שכצפון-המדינה אגודה בשם "שיבת ציון" ביוזמת רופא יליד רוסיה ששירת בעיר. במכתב אל הועד-הפועל הציוני ביקש לשלוח אליו "את תוכן הפרגדמה הביולאיה, את התקנות ואת יתר הדברים הנחוצים לנו לרעת למען חשמור החברה את פרטי הארגוניזציה הכלליה". במכתב נוסף

5 רא' פרוטוקולים של הקונגרס השלישי (1899).

6 א.צ.מ. Z1/321 (תרט"א) מביא את דוגמת הקמתה של אגודה ציונית בעיר סוסה ע"י הרב המקומי; רא' גם Z1/288: 19.10.1898.

7 *Fédération Sioniste de France, Année 1918-1919 Rapport Général*, pp. 7-8; *Juedische Rundschau*, 7.11.1919, p. 183

8 א.צ.מ. Z/313: 4.10.1900 מנשיא שערי ציון אל חימודור הרצל.

מסביר נשיא האגודה, ליאון חילפון, כי ליד האגודה הוקמה ספרייה עברית למען "הפצת שפתנו והחדרת האידיאל הציוני הקדוש בלב כל חושבינו".⁹ שלוש שנים אחר-כך, נוסדה בעיר סאפי אגודה בשם "אהבת ציון", המביעה את נכונותה לשרת את הרעיון הציוני אם כי עדיין אין לחבריה "שום מושג נכון וידיעה ברורה מכל הסוג להציונות".¹⁰ אך, כפי שהם מציינים במכתב נוסף להרצל, לקראת הקונגרס השישי, "מצב אחינו הנוכחי האיום והנורא מאד (— — —) דורש בחזקה (— — —) מראשי הציונות בכלל, ומשיא חוסן תפארתו בפרט, לחוש לעזרתו, לקומם הריסותיו להציב לו יד בתכל ולתח לו ארץ ומשפט אדם — כי אם גם בימים האלה, אחרי התנועה הלאומית הגדולה הנוכחית עוד תשועת ישראל תאחר לכוא ח"ו, אז חקת העם בעתידו הגדול המס, תהלוך ועל העם העתיק יומין יאבד כלת, ח"ו".¹¹ הפעילות הציונית במרכז מארוקו התלה ב-1908 עם הקמת "חיבת ציון" בפאס.¹² מרוב "התשוקה הנכזרת" להצטרף אל "חברת חובבי ציון הקדושה" שלחה האגודה את שני מכתביה הראשונים אל ישראל זנגוויל, נשיא יט"א (המכתבים הופנו אחר-כך לכתובתם הנכונה). "חיבת ציון", שהחלה מיד להפיץ את השקל ואת מניותיו של אוצר-ההתיישבות, הרחיבה את תחום פעולתה לשתי הערים, צפדו ומכנאס.¹³ אם היתה דרושה מידה של פתיחות כדי להחדיר את הציונות למארוקו, הרי באלג'יריה ובטוניסיה, וכמיוחד בזו הראשונה, היתה השמירה על המסורת הערוכה העיקרית להחזקת הציונות. במדינה זו, היתה קונסטאנטין השמרנית והמסורתית, ולא אלג'יר או אוראן המודרניות יותר, המרכז היחיד של הציונות, עד חקופה מאוחרת מאוד. בערי-השדה האחרות של אלג'יריה — בון, סטיף או תלמסן — נוצר הקשר עם המוסדות הציוניים בידי יחידים או קבוצות שראו בציונות מגן יעיל נגד ההתבוללות או אף רעיון רוח במהותו.¹⁴

את הביטוח המושלם להשקפה זאת מוצאים אנו, כצפוי, במארוקו, שבה היה הרעיון הציוני אפוף אווירה של "אתחלתא דגאולה". הגישה הדתית של ציוני-מארוקו, כפי שנאה לידי מיטוי במיוחד במכתבי "חיבת ציון",¹⁵ אובחנה עד מהרה על-ידי המוסדות, שהמליצו ב-1910 לפני חברי האגודות של פאס ומכנאס, להצטרף אל פדרציית "המזרחי". ההצעה התקבלה, אך ציוני-פאס החקשו להבין, שמצויים בקרב תומכי הרעיון הציוני אנשים "המתנגדים בפומבי" לדעה כי יש "להגן על דתנו הקדושה שלא יעשה כתרף התנועה הציונית איזה דבר המתנגד לה".¹⁶

9 שם, 11.9.1900; 28.9.1900. מד"ד ברליאבסקי ומהרב ל. חילפון אל ת. הרצל.
 10 Z1/343; 17.3.1903. מי"ר "אהבת ציון" אל ת. הרצל.
 *10 Z1/349; 19.8.1903.
 11 Z2/309; 8.9.1909.
 12 שם, Z2/511; 22.6.1910.
 13 פל ראשית ההתארגנות הציונית באלג'יריה ראה: *ibid.*, p. 6, Z2/2574, *Fédération...*
 14 17.7.1921. דריח כללי מל. סמגיה אל ההסתדרות הציונית (לונדון).
 15 שם, 11.8.1910.
 16 Z2/511; מכנס, 15.9.1910.

בתוצאה מחפיסה זאת של הציונות, ניבר היה מקומם של הרבנים בראשית ההתארגנות הציונית בצפון-אפריקה. כמוגאדור שימש הרב הראשי במזכיר האגודה המקומית, הוא הדין בסאפי ובמבנאס. אשר לפאס, נמנו כל רבני העיר, ובתוכם הרבנים הראשיים ר. אבן-צור, מ. סידרו, ש. אבן-דנאן וו. הצרפתי — עם חברי "חיכת ציון"¹⁶ אשר לתוניסיה, מציין א. טורציני, "ההתנגדות וכיחוד אותה שאנו מוצאים פה באירופה אין שמה. היראים מתיחסים בחיבה ובהדרת קודש לתנועתנו — כשברוחי אני בחכרת אמדת ציון כטונים נמצאו בין הנאספים גם זקנים וישישים יראים ושלמים וחברי בית הדין לצדק. הרב הישיש שהוא חולה ביקש סליחה על פרישתו וככה היה בספקס"¹⁷.

ואכן הנציג הראשון של תוניסיה בקונגרסים הציוניים היה הרב יעקב טוקאדה שהשתתף בקונגרס העשירי וייסד את שתי האגודות שפעלו בתוניס. "אגודת ציון" ו"יושבת ציון"¹⁸.

אפשר להצביע על חופעה דומה בקונסטאנטיין, שרבניה המקומיים נמנו עם הפעילים העזקריים של האגודה הציונית המקומית, "אהבת ציון"¹⁹.

מאפיין נוסף של הרב האגודות הציוניות הוא חלקם הרב של יחידים מהרוב המבוסס של החברה היהודית, כולל אנשים בעלי עמדות ציבוריות חשובות. כך למשל, בראש אגודת "יושבת ציון" בתוניס עמדו מרצה לכלכלה (ג' בונאן), שני משפטים (ד"ר פיטוסי וד"ר דרמון), בנקאי (ב. לומברדו), ושלושה סוחרים אמידים (א. דנא, מ. גדליה וא. קוסקאס), חמישה מתוך עשרת חברי ועד האגודה היו בעלי העיטור "נישאן אפתי-אר", המקביל לאות לגיון הכבוד הצרפתי.²⁰ בראש "אגודת ציון" עמד באמור העו"ד א. ואלנסי, "העסקן החרוץ העובד יותר מבפי בחותמי", ורוב חבריה, בדומה לחברי "אהבת ציון" כספאקס, היו "בעלי-כחים"²¹.

עובדה זאת היתה בעלת חשיבות מברעת בהתפתחות הציונית בצפון-אפריקה. היא תאמה את הערכים המקובלים בחברה המקומית והקלה על הצלחת ההתרמה בקרב התושבים הדוריים. הפעילים המקומיים, בהיותם מעורים היטב בנוף התרבותי של קהילותיהם, האיצו בראשי התנועה לנסוח לגייס את נכדי הקהילה אם יש ברצונם להשריש את ההתארגנות הציונית במקום.²²

על רקע זה אפשר להבין את הבקשה, המוזרה לכאורה, שהפנו ציוני פאס בשנת 1910 אל הוועד-הפרועל וכו' דרשו כי ההסתדרות הציונית תמליץ לפני אחת המעצמות:

- 16 שם, מחכת תורה מד. וולפסון אל רבני פאס, ז' אדר תר"ע (1910).
- 17 ראה לעיל הערה 4.
- 18 Z3/751: תוניס 19.10.1914: דו"ח על הקמת "יושבת ציון".
- 19 Z4/2011 (1920).
- 20 Z3/751 שם.
- 21 דו"ח טורציני, ראה לעיל הערה 4.
- 22 ראה למשל המכתב מאת מייסד האגודה המקומית בטוסה (הערה 6).

בריטניה, צרפת או גרמניה — להעניק את חסותן לאגודת "תיבת ציון".²³ כמארוקן בתקופה שלפני הפרוטקטוראט בקשת חסות מעין זו היחה רווחת בקרב היהודים. הנהגים מהחסות זכו לא רק במירה ניכרת של בטחון פיסי כלפי השלטונות ההמוני המוסלמי, אלא גם בתחושה מסויימת של כבוד עד כדי כך שהחסות, או הנחיות האירופית, נעשתה אחד מסממני ההצלחה החברתית-כלכלית, כל רצונה של "תיבת ציון" היה איפוא "דק להתיימר בעיני ההמון בכבוד הקונסול". החסות המבוקשת תעניק "כטתון חזק לתקותו ובימים אחרים נוסף אומץ כח ביחר שאח לחברתנו אשר רבים יסתפחו אליה מכל עבר". באותה פנייה הם אף תיארו בצבעים קודרים את מצב יהודי-מארוקן ואת מצוקתם, השמה לאל כל אפשרות רצינית להפצת הרעיון הציוני, "כי להפיץ רעיון נכבד ומפעל כביר בלב עם אשר מצוקותיהם (— — —) עלו על צוארם וכל ישעם וחפצם רק לחשועה נפשם לעיתים אירחוקות, רעיונים לא מעט וסעיפים כבירים דרושים ונחוצים לכלכל הדברים".

בקשת החסות נדחתה על-ידי דוד וולפסון בנימוק שההסתדרות הציונית "צריכה לשמור צעדיה ולהזהר מאוד מאוד לכלתי צאת מגדרה ולכלתי עשות דבר אשר יכול להביא אף לצל של חשד כאלו חפצים אנו להתערב בעניינים פנימיים של איזו מדינה (— — —). לו שלחנו לחברתכם הנכבדה מכתבי המלצה כלליים אל צירי ארצות אירופה שבעיריכם היה דבר זה עלול על פי ידיעתנו את מצב העניינים לגרום נזק רב לתנועתנו".²⁴ טיעונו של וולפסון עקרונית מתקבלים על הדעת, אך ספק רב אם חששותיו היו מצדקים כנסיבות המיוחדות של מארוקן. יותר מאשר אי-נכונות לעזרה (בהנחה שההסתדרות הציונית היחה יכולה להשיג את מכתבי-ההמלצה המבוקשים) הם מבטאים איידיעה של המצב ששדר במדינה זו שנתיים לפני הפרוטקטוראט. פרשת מכתבי-ההמלצה היא אך דוגמה אחת לאי-הבנה הודית בין המוסדות הציוניים לחלק זה של העולם היהודי. כך למשל עד שנות העשרים המאוחרות העיקה על ההתקשרות בין האגודות להסתדרות הציונית בעיית השפה, כאשר לצפון-אפריקה נשלח חומר-תעמולה ציוני ביידיש ובגרמנית, כאשר בפי הפעילים המקומיים היו שגורות השפות צרפתית, ערבית וספאמולית:²⁵

— — — מכתבכם נשאר אחי כחידה סתומה — כותב מזכיר "כני ציון" בכז'ה אל הועד הפועל. — גם בשמי ובשם חברתנו נבקש מכם שלא לכחוכ לנו עוד כשפה זרה כי אם בשפת קדשנו היקרה לנו מזהב רב ומפז רב. כי מה לנו ולשפות זרות. הן היו בעכרנו לכולל אותנו ולעשותנו כנוכרים (— — —). לכן כתבו לנו כשפה העבריה, ומה לנו לחקק חיק נכריה — — —

23 Z/511: סאט, 18 תמוז תרע"א.

24 שם, קלן, ז' חשו תרע"א.

25 Z/979: מייזר אגודת "כני ציון" בבד'ה אל הועד הפועל: 24.4.1913. דוגמאות נוספות ראה גם

ב-Z/2574: 17.7.1921 (אלג'יר); Z/10310: 8.7.1936 (תוניס).

הברכה חיבת ציון הכיבין

פאסי' ע"א

אונטן כבירים

לא נעלם כוננו אלא זה בנו קרוב לנתי שנים מעט אלא
 התבוננה בחיבתנו לוח ההרגשה הנשגבה חלק הליני הקדוש ויפדנו מברכתנו בטי
 חיבת און לרעיון הליני ולעטיס למופייס להטיב לכני עמנו כני פינולת כל מנר
 מחאחויס בגול עז מנר התרעל להפיק מאוינו ולהפץ נשיוטנו הליני בקני אמת
 יושבי מאורוק נחת מחבנו פרגנו טאלנו לעורר ליבות עמנו פתחן ציון נה טאלר
 להגיש אל החטרה הגונה חטרת מלינו אמתם עול הגלות החי היה צונקדנו
 יין טי כני יגל יושבי מאורוק טאנחיס ונאקיס תתלונתיס אלא הקיפונס כפרונס
 לתכביר מחמת החביק אלא יסקו אונתם ישמשאלס הפראיס טוכי תאמרן אלא לה
 פנת אדס להו תקרנב אטי גבר מהביט ילל עט טפד חכיו מלסאר תוכלות
 המועק הלו לטס יגל ארץ דהיא זאת היתר לו לפוקה עלמאול תכל בטט -
 חפלינו על טקלה כי להפץ טעין טבדומטעל כביר כלכ עס אלא מונקונתיס
 השתרינו עגו על לאנס וכול ישעס נמפלס בק טאגנטי טפס לעטיס אי
 דחוקות רעניס לל מעט ועגיפייס כבירים דנגיס וטנוליס לכלכל הרבירס
 ככל זאת מבלגס טפשינו עז לעורר ענדת בק זל נפין ואור שמש ההללה
 זוכה עלינו דיפעת הוד מעפר שקלינו אלא שלמנו טנה זו עליה ללחא וחחסיס
 גם קינו חקאקולטאלכטר מנות למעטה חחחסיס לברק סטרלנג ועמד
 טאי - יגל לחבית אהתס הטאמט לעות יאורן אלא כל משיס גלס
 יתנו לביר גדרס ססקוריס נאגיס טאלנו נמחבנו זה לכקא מחטלס
 אלו לכו מעט לעורר לקכית הנושט וכל מאלח כח שחלו להגש קלינו
 חסתי תערה *Lettres de reconnaissance*
 אל הקונטול אלמאן דל וטעל או הקונטול האנגלי סיע מאכלטונר
 או הקונטול הצרפתי מנפי גא-ער ארנות מכתתנו להיותו מניס לב
 לכבירנו שעת המלטרך בטטיס לכביריס טנוה יתנו כי לל כביר -
 לעמד לחינינו בטטי טעין נמתן עממת פנינו יין טי מרינו חנה -

טבני ארנפאן עקשנו זאת נק' להתייחד נטיט ההחן סכגור הקונטנול
 יוגשים טאחנה טי המושעב הגאווטה הלנו כטחון חוק לתקניתנו
 עמים אחרים נטעף אומץ כח ביתר זאת לתבנתנו אלז ככס -
 יתפתו ליה מכל עבר תקנתנו חוקה כי עכל חפץ נלפון נעגב תמלאו
 מתקצתו כל החלפים לתבוכתנס וחותרים כפטעט שלומים וכנגד
 סגור וכנגד

טאש החכרה
Chaim Lachover

טא ארנפס המטב הלזק הטעו למט' האון הנשא מר דוד ואלפון ככל מקום הטוא

מכתב מאגודת "חיבת ציון" (מרקו) אל דוד ולפטון משנת 1910 (הארכיון הצינטי המרכזי, ירושלים - 22/511)

דא עקא שהחומר בעברית לא תמיד היה מצוי, וכרי להשיגו החקשו הפעילים
 בצפון-אפריקה להתקשר עם מערכת "העולם" בוילנה, אשר לחומר בצרפתית, נראה
 שהפראציה הצרפתית שעליה הוטל החפקיד להפיצו, לא מילאה אח הובחה כלל
 וכלל.²⁶

ואף זו, עד שטח העשרים לא נענו המוסדות הציוניים המרכזיים לפניות לשגר
 שליחים ונאמים בעלי שיעור-קומה לצפון-אפריקה. בקשה ברוח זו הפנה ד"ר
 ואלנסין לועז הפרעל כבר ב-1900:²⁷

כאשר היהודים כאן יזכחו מי הם האנשים הדגולים העומדים בראש תנועתנו, כל
 ההיסוסים יתבטלו וכל החששות יחברו...

שלוש-עשרה שנה לאחר-מכן יצא א' טורציינר בקריאה רומה לנחום סוקולוב,
 שיבוא אישית לתונים "משום שאותך, רק אותך אני מוצא מסוגל לזה. (— —) אם
 תבא אחת שמה תרכוש את כל יהודי הארץ הזיא, הלא תוכל לנאום בעברית ודוקא
 עברית אבל גם צרפתית ואיטלקית אם יהי צורך בזה. כל העם הציוני מחאוננים כצדק
 שאין הפרציה הצרפתית והמדכו הראשי שמים לבם אליהם לשלוח אליהם נאמים.

26 22/309: מר. ולפטון אל יו"ר "חיבת ציון" בסאס: ב' תמוז תרע"ג.
 27 דאה לעיק הערה 1.

ק"ל, החברי תרע"א.

לחברת חייבת ציון תכ"ב

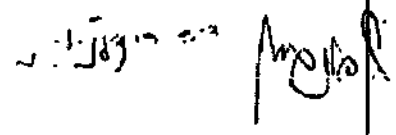
כעיד נאם.

חברים נכבדים

בסקודה מר דוד ולפסון אשר מסרנו לידו את יקרהכב ביום י' ז' תמוז אחר
 שבו תנה, בתכבד לחודיעכם כי לעצרו נבאר מטנו לעשות חטוב כדבר שכתבתי--
 המלצה אל הוונסולים טבעיכם. המחדרותנו הציונית, שהיא באה-כה עם על
 המסור וספור בין לוי הארצות ככל קצו חבל, צריכה לספור בעדיה ולהגיד
 נאז מאד לבלתי צאת טבדה ולבלתי עשות דבר אשר יוכל לחייב או לידו על של
 חדר, כאלו המלים אני לתהקב בענינים גנימיים של אינו טרדנה. סגסת בני
 תנועתנו קדושה, ארצה ישראל, ואלן אנו יכולים לסור בדרךנו זה אן, להציג ולעמיד
 בענינים מדיניים כרוכלו להיות לטובה-רוח בעיני אהה הפכילות אחר אה כי הרינו
 שם. כלל אדבר לו שלחנו לחברתכם הנכבדה בכתבי-המלצה כלליים אל עירי ארצות
 אירוסא טבעיכם, הוי דבר זה עלול-ע מי ידועתנו את משם הענינים-לכרום נוק רב
 לתנועתנו.

ענין אחר לכרי הוא, אם העצרתו כזמן פן חזכמים לנכתב יטלתי זרב
 באיזה דבר של חד חנוק לסוכה בני עמנו בעירכם. באופן כוח אפשר ומרוב הדבר
 באו כי יעלה כירי כר ולפסון להמציא לכם ככתב כזה ע"י אחר.

והננו תוהבים
 כר הכי כבוד ויקר וככרת - ציון

מכתב מרדד ולפסון אל אגודת 'חייבת ציון' (מרוקו) משנת 1910 (הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים) — Z2/511

מר ולנסי והחברים האחרים שיחתם והטפתם לציונות יום יום לה נודעים המה
 למדיי"א
 לא פחות חמורה היתה אי-רגישותם של המוסדות הציוניים המרכזיים בצורך לספק
 הסברים טרחיים על מהות הציונות ודרכי פעילותה. ספק רב אם חשוכות לאקוניות,
 כמו אלו שהשיבו סוקולוב ולפסון, הניחו את דעת המבקשים: "דמיונכם — כתב
 הראשון לידיד 'חייבת ציון' — כנכרי הוא שביקש את הלל ללמדו כל תודה כולה על
 רגל אחת" 29, לפי נוסחה אחרת "הכנסו לחוך הסתדרותנו ואז לאט לאט תקבלו את
 כל הידיעות" 30.

28 ראה לעיל הערה 4. 29 Z2/309: מנ. סוקולוב אל 'חייבת ציון', די אדר א' תרע"ג.
 30 מר. ולפסון אל יודר תכת ציון, שם (ראה הערה 26).

לעומת זאת, מלאים מכתבי המוסדות המרכזיים פרטים ותזכורות על הצורך להגביר את מברות השקל ואת הפצת המניות של אוצר ההתיישבות. עד כדי כך, שיו"ד "אהבת ציון" בסאפי שאל, ספק בכיקורת ספק בחמיהה, את הרצל:

ואת שקל הקודש אשר על כל איש לשקול ידענו, והאמן לא נוכל אשר רק להשמיע על השקלים נבראת הציונות ורק ע"י השקל אשר ישקול אחת בשנה יתרום ויתנשא להקרא בשם ציוני — — —".

לא יפלא איפוא שהמפעל הציוני הצטייר בעיני רבים כמפעל-צדקה, או מעין "כולל" חדש, דימוי שדבק בו במשך תקופה ארוכה ושהיה עתיד להיות בעוכרי ההתפשטות של הרעיון הציוני בצפון-אפריקה.

לעומת זאת, ספק רב אם תנאיה המיוחדים של צפון-אפריקה בתקופה הנידונה איפשרו תפישת שונה של הציונות מזו שהיתה והתארגנות בהיקף אחר מזו שהיתה. האגודות שויארגנו קמו על רקע הזיקה המסורתית לציון והכמיהה לגאולה ולקיבוץ גלויות. מותר להניח, שבורדים בלבד היו ערים לאופייה החילוני של הציונות המדינית, הגורסת כי הקיום היהודי וההורייה היהודית בין הגויים הם בעיה ולא גזירה, בעיה הניתנת לפתרון אנשי ומדיני ואינה זקוקה לצו אלוהי או לגם משיחי.

ואף זו, הציונות המדינית צמחה כידוע על רקע כשלונם הוודאי או הצפוי של כל הפתרונות שהוצעו לבעיה היהודית, כולל האמאנציפאציה — תפיסה כזאת היתה דחוקה מאוד מהלוח-מחשבתם של יהודי צפון-אפריקה, אשר בחלקם המכריע לא טעמו עדיין את טעמה של האמאנציפאציה, או שהיו בתחילת דרכם אליה. יתרה מזו: האמאנציפאציה שהכירו, או שיכירו, לא תמיד היתה כרוכה בהתבוללות עד כדי ביטול הזהות היהודית. לרוב, היא נתפשה כאמצעי לשינוי חברתי-כלכלי ותו לא, מה גם שבגלל אופייה המיוחד של החברה שחיו בה, נשארה הזהות הדתית מעוגנת היטב במציאות היום-יומית, חרף כל התמודדות.

נוסף לתנאים הסוציו-תרבותיים שלא איפשרו חדירה עמוקה של הציונות בצפון-אפריקה, יש לעיין כי כאן נמצא לה מתחרה בעל משקל, בדמות חברת כ"ח, אירגון יהודי עתיר אמצעים שנהנה מיחס אוהד של השלטונות וגם הוא שאף לפתור לפי דרכו את מצוקת היהודים. "אליאנס" לא היה גוף פילאנתרופי גרידא. פעילותה היתה מיוסדת על אירואה שהוותה אלטרנאטיבה אידיאולוגית ומעשית לרעיון הציוני: מול מרכזות ארץ-ישראל העמידה כ"ח את מרכזיות צרפת אשר את תרבותה ואח ערביה הפיצה בקרב ילדי צפון-אפריקה. כמו הקונסיסטוארים של אלג'יריה שאוישו בדכנים צרפתיים, האמינה כ"ח כי אפשר לפתור את בעיית היהודים בארצות-מושכם — לפחות באותן הארצות שהיו תחת שלטונה של צרפת — על-ידי שיקומם החברתי והתרבותי ותוך שילובם בחיים הכלכליים של המדינות שבהן הם חיים. אין פלא איפוא

שדוכריה הראשונים של הציונות בצפון-אפריקה התייחסו בחומרה רבה ל"ברית האפלה" בין כ"ח לקונסיסטוארים ותקפו ככל הזדמנות את ה"אליאנסיסטים".³² יש לציין, כי ההתנגדות של אנשי "אליאנס" לפעילות הציונית לא היתה אילמת כלל וכלל. מדי פעם יצאו מנהליה בהתקפות וכהאשמות חמורות נגד הציונות, שתוארה כתנועה אנטי-צרפתית, שמגמתה "להצר את צעדי צרפת ושאיופתייה בפאלסטינה" — פעילי התנועה לא נשארו חייבים. כמאמר חריף שפירסם La Voix Juive ב־1921 דוחה ת. שרשכסקי את כל הטענות שהטיח אחד ממנהלי בתי-הספר של האליאנס בתוניס:³³

כי"ח, את חייבה למות. (— — —) כל רצונך הוא לא כאמאנציפאציה של היהודים אלא בהתבוללותם ובהתאבדותם — חלף הזמן בו יחידים בעלי תוארים וממון יכלו לצל את מעמדם החברתי בכדי לשמש כאפוטרופוסים של עם שלם.

מהאמור עד כאן יוצא שכין כעיוותיה העיקריות של הציונות בצפון-אפריקה היתה אי-יכולתה לחזור באופן ממשי אל היסודות המורדניים והמשכילים, אשר מטבע הדברים היו מסוגלים לאמץ לעצמם את דרך-חשיבתה, מושגיה ותפיסתה, וזאת משום שיסודות אלה היו נתונים תחת השפעת "המודל הצרפתי" שפיתחו כי"ח והקונסיסטוארים. כאופן פאראדוקסאלי מצאה התנועה הלאומית ארון קשבת כמעט אך ורק בקרב היסודות המסורתיים כיהדות שנבצר מהם לגלות הכנה עמוקה ונכונה לחשיית הרעיונית של הציונות. והיה צריך להמתין עד מלחמת-העולם השנייה כדי שהתמונה הזאת תשתנה כאופן משמעותי, כאשר — נוסף לגודמים אחרים — צרפת האכזב את נתניה היהודים שסבלו מהחקיקה הגזענית של נציגי וישי בצפון-אפריקה.

2. המצב בין שתי מלחמות-העולם

הצהרת כאלפור וההחלטות של ועידת סאן-רמו עוררו התלהבות רבה והתרוממות רוח בין יהודי צפון-אפריקה. אחירה של גאולה שררה בקרב קהילות רבות, היא באה לידי ביטוי בצורות שונות: תפילות הודיה, אספות ציבוריות, החערורות דחית-משיחית, אך גם הרחבת הפעילות הציונית, ובכלל זה התאדגנויות לקראת עלייה ארצה והגברת הרכישה של השקל.

כמארוקו, יחד עם הקמתן של חברות להעמקת התודעה הרחית — כחברת עץ החיים, במכנאס — קמו אגודות חדשות בערים מראבש, רבאט, מזאגאן, אוג'דה וקאזבלאנקה.³⁴ לא פחות משמעותית היתה הפירצה שנעשתה בראשית שנות

32 ראה למשל לבי מארוקו: Z4/2669: 24.9.1920 דו"ח י.ח. לוי, יו"ר אגודת "קול מבשר" מצפון, וכן מכתבים של האחים חדידה מקאזבלאנקה: Z4/2149: 21.1.1923.

33 המאמר נשא את הכותרת הפרובוקאטיבית: "אליאנס, עליך למות".

34 Memorandum to Chaim Weizmann: *Zionist Position in French Morocco*: Z4/2149 (1924)

העשרים באיזור הצפוני שהיה בחסות ספרד ואליו הגיעו ד"ר אריאל כנציון ונתן הלפרן. בטאנג'יר נוסדה אגודת מגן דוד, שהתמסרה להפצת השפה העברית וכאל-עראיש (Larache) הוקמה אגודה בשם כונה ירושלים מיד לאחר ועידת סאן-רמו. כמכתב אל ה"ארי שבחבורה, גרול הדור, ד"ר מאקס נורדאו" היא ביטאה את רגשותיה בזאת הלשון:³⁵

זרח אור בחשך. אחדות הלאום עם ישראל עם עולם תורה לכל כבודה אשר היה לה מימי קדם ולכל פעלה ועבודתה מימי עולם — רוח משפט ושמש צדקה וכל כוחות החיים קמו לתחייה רחוקים נעשו קרובים וכל המעשים ועננים. ישראל גוי אחד בארץ. בקול רנה וחובה נכרך לאלוהנו — אשרינו מה טוב חלקנו שחכינו בימינו.

כתוך כך, כאמור, החלו עשרות משפחות לעשות את דרכן לארץ-ישראל. כ־1920 אף מבקש יו"ר אגודת קול מבשר. בצפון מההסתדרות הציונית לשגר שליח-עלייה למארוקו. "הלוצינו ישבעו נחת אם חואילו ליישבם במושבות הקלאיות או בשכונתם של שבטים ערביים, כיוון שהם רגילים לחיות בקרבם".³⁶

במוגאדור הצליח יו"ר האגודה המקומית להשיג מידי הקונסול הבריטי המקומי אשרות-כניסה לכל יהודי העיר שרצו להגר לארץ-ישראל, וזאת לאחר שכקשתם לקבל אשרות לא נענתה על-ידי המוסדות הציוניים.³⁷ אך, לא כל העולים הגיעו אל יעדם. שיירות שלמות של יהודים חזרו למארוקו, לאחר שנאסרה עליהם הכניסה ליפו: "הידיעות שהיהודים חושבו מאדוקו מפיצים בשוכם [מארץ-ישראל] מוזיקים לנו מאד" — דיווח ליאו זוסמן שהיה בשליחות קרן-היסוד באלג'יריה, שדרכה עברו השבים למארוקו.³⁸

באלג'יריה עצמה אמנם לא חל כל שינוי ממשי ביחסה האדיש של האוכלוסיה היהודית לציונות, אך פה ושם קמו מספר חוגים לתמיכה ברעיון הציוני, בתלמסאן, מריאה, מוסתנאנס ופריוויל.³⁹

משנת 1920 פעלה כאלג'יר האגודה שיבת ציון, או בצרפתית Union Sioniste Algérienne, שמנתה בראשית דרכה 270 חברים. אך לפי עדות מנהיגה, ל. סמאגיה, היא לא הצטיינה בפעילות רבה:⁴⁰

— — — העשירים ובעלי ההשפעה מבין יהודי אלג'יר מתרימים את הציונות ולעצ עתה אין אנו סומכים על תמיכתם. אגודתנו מורכבת מעניים, מפועלים

35 Z4/2331 (1920).

36 ראה לעיל הסדרה 32.

37 Z4/575: מי. בוחבוט להסתדרות הציונית כלונדון: 31.8.1919.

38 Z4/2574: מי. זוסמן אל ד"ר הרמן (לונדון): 30.1.1923.

39 *Fédération*... *ibid.*, p. 6.

40 ראה לעיל הסדרה 13 (ד"ח כללי).

ומשכירים מהשכבה הנחשלת — אתם אנו פרעלים כתקווה שמאוחר יותר נצליח למשוך גם את העשירים ואת הנכבדים (— — —) אותם יסודות הטוענים, שבהיותם בראש ובראשונה צרפתים אין הם חייבים להתעניין בנושא הציוני ושטוב להם כאן. כולם אנוכיים, קמצנים ופחדנים.

ואכן, עיקר מאמצייהם של השליחים שהגיעו לאלג'יריה בשנים הכאוח יכונו לשכירת המחסום הפסיכולוגי והאידיאולוגי שהפריד בין ההנהגה הקונסיסטוראלית ובין הציונות — מאמצים אלה טונו לכשלון חרוץ ככל מקום ובמשך כל התקופה. ב-1923 יצליח ליאו זוסמן לגייס את תמיכתם של ראשי הקונסיסטואר בקונסטאנטין להקמת ועד מקומי של קרן-היסוד. אך על מידת מחויבותם הרעיונית של חברי הועד תעיד העובדה כי יו"ר הועד, עו"ד שולטאן, נהג לפתוח את נאומיו במשפט: "אינני ציוני — אני מקווה, שבאחד הימים אסגל לעצמי את הרעיונות הציוניים".⁴¹

בחניסיה עמדו השנים 1917-1922 כסימן של התכנסות והתרחבות. כעת הצהרת באלפור פעלו במדינה שחיים עשדה אגודות: בחוניס, ביזרטה, ספאקס, סוסה, מאהדיה, נאמול, גירבה, קירואן ומוקנין, והמספר הכולל של חבריהם נאמד בכ-2000 איש. בסוסה הקיפה אגודת "תרחם ציון" את כל היהודים בעיר זו ושימשה להם מסגרת הדרכה והנחה ככל תחומי החיים הקהילתיים.⁴²

ב-1920 הסכימו כל האגודות הציוניות להתאחד במסגרת הפדראציה הציונית התוניסאית, וזו זכתה כשלושה חודשים לאחר היווסדה, בהכרה רשמית של השלטונות. הישג נדיר זה איפשר לתנועה ליהנות מחופש-פעולה נרחב ומחופש התבטאות מלא באמצעות שני בטאוניה *La Voix Juive* ו-*Le Réveil Juif*.

ההכשר שנתנו השלטונות לתנועה, בצידוף מנהיגותו המוצלחת של אלפרד ואלנסי שייצג את ציוני-תוניסיה בקונגרס הי"ב, גרמו שהאליטה היהודית התוניסאית — בניגוד לזו שבמארוקו, למשל — לא התנכלה לפעילות הציונית, אם כי רוב רובם של חברי-האגודה באו מהשכבות העממיות. כך למשל, על ההכרה הציונית שפירסמה הפדראציה הציונית ב-1922 לרגל פתיחת המגכיח הראשונה של קרן היסוד, חתמו כל מנהיגי הקהילה, כולל הרב הראשי משה סיטרוק ונשיא ועד הקהילה, א. כסיס.⁴³ לקראת אמצע שנות העשרים חלה ירידה ניכרת בפעילות הציונית בכל רחבי צפון-אפריקה. משבר זה ארך שנים רבות, ואשר לתוניסיה ולמארוקו הוא נגרם בגלל שורה ארוכה של גורמים, וכמיוחד ההתמערבות, או יותר נכון ה"פראנסואזציה", של חלק גדל והולך של האוכלוסיה היהודית מזה והתרחקותה של השכבה המסורתית שמחרכה גייסה התנועה עד אז את רוב חבריה מזה.

41 30.1.1923 :ZA/2574

42 *Fédération*, *ibid.*, pp. 8-9

43 ראה *La Voix Juive* וכן הודיעה של ר"ר י. בוחמיל אל הועד המנהל של קרן היסוד :ZA/2486 :16.2.1923

בין הברטוויים השונים לתהליך המודרניזציה של יהודי תוניסיה ומארוקו היה המאבק להשגת האזרחות הצרפתית, אשר ער פרוץ מלחמת-העולם השנייה ריתק את האליטה הצעירה של שתי הקהילות, שקיבלה את חינוכה בבתי-הספר של האליאנס. בחוניסיה הוכתר מאבק זה בהצלחה חלקית. כאשר מ-1923 ואילך התאפשרה התאזרחות סלקטיבית של היהודים. לא כן לגבי מארוקו, שבה בעיית האזרחות נשארה מוקד להתאצחות בין קהילתית ולהתריינות בין הקהילה לשלטונות. נוסף על כך, כתוצאה מהמגבלות המקומיות בתחומי החינוך והתעסוקה, נהודו מאות צעירים יהודיים לצרפת לשם השלמת לימודיהם ולפעמים גם לשם קבלת האזרחות הנכספת שהוענקה ביתר קלות במטרופולין מאשר בפרוטקטוראטים. כל זה גרם לדלדולה המספרית והאיכותית של שכבת הצעירים והמשכילים שהיו מסוגלים להירתם לפעילות ציונית, וששמילא החלו להיסחף אחרי זרמים אידיאולוגיים אחרים, דוגמת הסוציאליזם והקומוניזם.

בהקשר זה, יש לציין את יחסם העויין של השלטונות כלפי הפעילות הציונית בשני הפרוטקטוראטים. אם כי הצרפתים גילו יותר סובלנות בחוניסיה מאשר במארוקו, הם התנגדו עקרונית לפעילות פוליטית כלשהי מצד נחיי שתי הארצות, ובכללם הנתינים היהודים:⁴⁴

על מדיניותנו כלפי היהודים בצפון-אפריקה שומה להיות כרוכה במדיניותנו כלפי המוסלמים. עלינו להתנגד ללאומיות היהודית כשם שאנו מתנגדים לפאן-אסלאמיות ולפאן-ערביות ולהמשיך לשלב באיטיות ובוהירות את שני העמים בתוך תרבותנו. [אשר ליהודים] נוכל להגשים מטרתנו זאת בשיתוף פעולה עם כ"ח — — —

מצד אחר, מעבר לחששות מתגובתם הנזעמת של הערבים מפני הציונות, נטו הצרפתים לראות בתנועה זו וכמוסדותיה המרכזיים ארגונים פרו-בריטיים. כך למשל, הם התייחסו כחשודנות רבה אל העלייה הספונטאנית ממארוקו בשלהי מלחמת-העולם הראשונה:⁴⁵

כל תנועה של אוכלוסין לכיוון ארץ-ישראל היא בעיני רוב הצרפתים, אקט שמגמתו לחזק את ההשפעה הבריטית על-חשבון ההשפעה הצרפתית.

כבר ב-1919 הם התנגדו להקמת אגורה ציונית בקאזאבלאנקה בטענה "שאין צורך

44 על יחסה של צרפת לציונות בצפון-אפריקה: H. Gallard, "Le Sionisme et la Question Juive en Afrique du Nord", *Renseignements Coloniaux* Jan-Fev. 1918, pp. 3-7. יחסם העויין של השלטונות הצרפתים מחבטא גם בסקירה על הפעילות הציונית במארוקו שהוכנה בידי פקיד צרפתי בממשל הפרוטקטוראט כרכאט ואשר למרוח עיוותיה וטעויותיה, היא מהורה מסמך חשוב ללימוד הנושא: Etienne Coidan, *Le Sionisme au Maroc*, Rabat (1948).
45 מהפרדאציה התוניסאית לקק"ל, ירושלים. 11.1.1924: 24/2486.

קוֹל צִיּוֹן

LA VOIX DE SION

Revue Mensuelle

גרידה יהודיית - ציונייה רוצה מררה פי כל שנה

Le Sionisme a pour but la création
en Palestine pour le peuple juif, d'un
Etat garanti par le droit public.

הצעות שואות לרכש נקלם-כמה
על ידי סיסט-בלו לעם ישראל בארץ
ישראל

ליסון פי אפיסחינה
מהל סגסמן בארץ
אישטמה.

אלאשטראך כונז פונד פי לעאם
אלאעלאנאר באסעאר-מחאנדה ללנאיה

Directeur : Sauveur STRUK, 10, Rue Sidi
Editeur en Chef : Joseph BRAMI, 4, Rue du Sol

אבאטור נקקו מסכנרם פי סנת 1877 לכלאר מוסכו
וחמא בנא צענדיח' אל יכמכ מערפת ותעליים
אוסת ופרד וסת גברדור לאמאנל מתע סיאמת האך
אוסת ארי קצרו יעמז-שדה למבאיק בחייה, ומנחם
מסאלת אקט אירודי, ודאלך, כואסמח הצליחאר
פי שרום אחיא מתע שרכת וקת איום, ולאכנ אקיי
יאמאח ענה איהוד פי ארוסיה פי סנת 1881 ארי
לכלל סלוב אצנאר איהוד חמא, וצעלו משלינו
כאש ימדרם נמסחו למעלות סומרו, ותריים עלי
אשרכה מתע ביכו- (בית יעקב לבו ונלכה), פי
סנת 1884 נצמם אשרכה בני ציון למגוריה חמא
ללאן חמת ראסחור, והיא נאכת ליד ככיר ללעיו-
ניסי, חית מנהא לרגו כבארואת אפייה למשרדון
מתל אלאמאר: אושיסין, טייסקין,
אידילסון, מאזיד, טרם, נידין,
ליכונסין, ונידום.
שרכה בני ציון כאנת אראיה ארי יתחאור
פיהא עלא אסמאל אציוניה וארי כחיד מנהא כדא
נפרדה פי אפעל, וסת אזי אסייד אושיסין
לרל מן כלאר מוסכו, שש לינור ונע הוא באר
הב אשרכה, וחוכבי צוף פי הארי אכלאר.

ללמשתרכין וללקאריין

הארז לערד כת באהמש אן צמחה בסכת נללו האכיר
צוזר מללחמא, כן נאנכ עיד מסודי ארי כנא מסעלין פיה,
ונבלם אסמא מן משורכינא וקאיינא.

אדואר

אדוכתור יהיא בן זאב משלינו

אדוכתור יהיא בן זאב משלינו זדאד פי אל
רוסיה פי כלאר סרימינצונ פי אהאני וים
מחאק אסוכוח פי חשדי עאם תרכיד, מואפס 11 וכר
הוכר 1883.

אובהסידורו רי יהושע אכר הם כאן משהר
פי אכלאר אסרכורה כציפת סאר עאלם וככיר אק
סרל, אוכו אמרו רי שלמה מאנשוואהן מן כלאר
שקלוב כאן האגר פי אריאמנט, ככיר פי אפול
וואחר מן ארכאוז מתע אחסידיס, הווא כאן מחבאר
מכ מעא מונשיכורי ואלכארון רומשילד.

אבאטור ארי כאנט מעקדין פי ארין ולידאודיה
מששאו אבגורם, היא פי הארי אסידה תהא לעמר
אלתחאש, כען מא תעללם איהוד ואלתלמוד.

קולי ציון ירהון ציון בלשון הערבית-יהודית יצאלאר כותטס.
(מאוסף אברהם הטל - ירושלים)

להתקשר עם גורמים זרים כדי לשפר את מצבה של הקהילה היהודית המארוקאית.
ארבע שנים אחר-כך הם אסרו כליל על פעילות ציונית באיזור פאס, וב-1924 הם אסרו
על הפצה העתון "העולם" במארוקו כמו גם על כל המגביה לטובת המפעל

הארצישראלי, פרט לשקל שהועבר החל מ־1924 דרך ועדי הקהילות אל הקונסוליה הצרפתית בירושלים.⁴⁶

יחסם השלילי של השלטונות הצרפתיים גרם במישרין להתרחקותם של נכבדי הקהילה מהפעילות הציונית, ועד-הקהילות וראשיהם, אשר חבו את מעמדם לשלטונות הערימו קשיים רבים על דרכן של האגודות וכך צומצם עוד יותר היקף הפעילות הציונית במארוקו.
לכך יש להוסיף מספר גורמים:

1. הציונות הרפיעה בצפון-אפריקה בדמות תנועה לא מגשימה. במיוחד חסר בפעילותה יסוד העלייה, כי זו הייתה חלק אינטגרלי מזיקתם המסורתית של יהודי צפון-אפריקה לארץ-ישראל. כבר במאה ה־18 אילצו רבני מארוקו את הבעל לתת גט לאשתו אם היה ברצונה לעלות ארצה, ובמחצית הראשונה של המאה ה־19 הכירו רוב הפוסקים במארוקו במצוות העלייה כמצווה הניתנת להגשמה.⁴⁷ יש להניח כי דחייתם של העולים ממארוקו בראשית שנות העשרים וכן אי-יכולתם של המוסדות לספק סרטיפיקאטים למבקשים לעלות הוציאו את הרוח ממפרשי התנועה בעיני אותם יסודות מסורתיים, שיחסם אל המפעל הציוני היה מבוסס על מושגים ראשוניים של שיבת ציון. הבעיה הזאת הוחרפה מאוד כאשר פעילים מהשורה הראשונה שביקשו לעלות, בקשוחיהם נרתו על-ידי המוסדות, והדחייה גרמה אכזבה רבה ורגשות של קיפוח, שהעיבו מאוד על המשך פעילותם.⁴⁸

חיזוק מסויים לטענותיהם הם מצאו בסוג פירסומי ההסברה שהופצו כיניהם, שתיארו את העלייה כפעולה שנועדה להצלת יהדות המצוקה, קרי יהדות מזרח-אירופה, כשאחיהם מארצות אחרות, ובכלל זה צפון-אפריקה, מצויים להשתתף במאמצים תומריים להגשמת מטרה זו.

2. ציונות זאת שעסקה יותר בהחרמות מאשר בחינוך לערכים היתה, מטבע הדברים, חלילה מאוד בתגודת הכלכליות. כך למשל, כתוצאה מהמשבר הכלכלי שפקד את כל ארצות המערב בראשית שנות העשרים ירד מספר שוקליי-השקל לאכזבתם הרבה של השליחים שביקרו מדי פעם באיזור וציפיותיהם הפינאנסיות לא תמיד תאמו את המציאות הצפון-אפריקאית.⁴⁹ ב־1922 לא היססה הנהלת קק"ל להוציא מידי הפדראציה התוניסאית את גביית התרומות, מעשה שפגע קשות ביוקרתם האישית של ראשי התנועה, אשר על נישולם מהתפקיד נודע להם מקריאה בעתונות היהודית

46 על כל ההתפתחויות הללו ראה הדו"ח אל ויצמן (לעיל), וכן Z4/2011 (1924) וכן S5/3496: דו"ח כללי על התפתחות הציונות במארוקו: 10.3.1938.

47 ראה מאמרו של א' כשן, "הקשרים המסורתיים בין יהדות המזרח לשוב היהודי בארץ-ישראל" סעמים, א' (1979), ע"פ 15-22.

48 ראה בין היתר: Z4/3262 חלונת על "קיפוח" מאת ראשי הפדראציה התוניסאית: 16.6.1927; 9.1.1928; 27.1.1928; 8.2.1929; Z4/10310: 26.7.1936.

49 ראה למשל בדו"חות של זוסמן ובחמיל (הערות 38 עד 43).

המקומית.⁴⁹ גם היקפם המוגבל של דמי-התכר וכן האיסוד הכללי להוציא חלק מכספי התרומות על הצדכים המקומיים השוטפים צימצמו מאוד את חופש-הפעולה של האגודות: כאשר ב-1927 ביקש פליקס עלוש את תמיכת המוסדות להעבדת עתונו דב ההשפעה Le Réveil Juif מספאקס לתוניס, הוא נחקל בסידורם המוחלט.⁵⁰

3. ללא אתגרים וללא מסכת רעיונית רחבה ומעמיקה, סבלה הציונות הצפון-אפריקאית באמצע שנות העשרים אף מחוסר מנהיגות בעלח שיעוד-קומה ומכוסר התארגנות לקוי מאוד. במארוקו פעלה כל אגודה כראות עיניה וללא כל קשר עם רעותיה. סאלג'יריה היווה מוצאו התוניסאי של ל. סמאג'יה מבשול ניכר בכל נסיונותיו להרחיב את תחומי פעילותו. בתוניסיה לא נמצא ממלא-מקום בעל שיעוד-קומה לאלפרד ואלנסקי, לאחד הגירתו לצרפת ב-1925, והפרדאציה חזלה למעשה להטיל את מרותה על האגודות המקומיות, אשר בלאו הכי מספר חבריהם הלך והתמעט.⁵¹

4. לא תמיד נשלחו לצפון-אפריקה שליחים שניחנו בסגולות לרכישת קהל של אוהדים מדוכים, פרט לר"ר אריאל בנציון מעטים השאירו רושם עז על שומעיהם. ר"ר אשר פול מהפעילים העיקריים של התנועה בצפון מאדוקו מתאד כך את התכונות הנדרשות משליח המידעו לצפון-אפריקה:⁵² "... איש מצוין, תלמיד חכם, דובר בלשונו (בהברה הספרדית) ומהיר למלל ערבית וצרפתית (או ספרדית) בשפה ברורה איש אשר חוננהו אלוהים בלשון למודים אשר בדבש מלצתו וכמתק שפתיים יורה לאתנו דעת כי לא לעולם יזנח ה', עוד ישוכ שבתנו וירחמנו: איש תופש חורה אשר ידע לא לבד לנאום ולהטיף בקהל עם כל אחד גם לקרוא בכחי כנסיות ולהתוכח עם רבני וחכמי המקומות".

המוסדות המרכזיים היו ערים לחומרת המצב, אך את מאמציהם הם ריכזו במקום אחד. במארוקו, לשם נשלח ב-1924 יובתן חודיץ, האיש שעחיד לייצג את מאדוקו בכל הקונגרסים הציוניים הבאים עד פרוץ מלחמת-העולם השנייה ואשר לזכותו אפשר לזקוף את הישגיה הראשונים של התנועה במדינה זו.

הבעיה הראשונה שניצבה בפני חודיץ היחה שאלת הלגאליזאציה של הפעילות הציונית במאדוקו. אם כי כל מאמציו להביא לכך שהתנועה במאדוקו תיהנה ממעמד רומה לזח של הפרדאציה כתוניסיה עלו בתוהו, הוא הצליח — בעזרתם של אישים דגולים בצרפת — כמו ל. כלום, ג'. גודאר, ור. קאסיין — להביא את הממשל הצרפתי לנקוט יחס סובלני יותר כלפי הפעילות הציונית במאדוקו. השינוי התאפשר עקב ההחלטה להכריז על התנועה במאדוקו כעל סקציה מקומית של הפרדאציה הציונית

49 על הפישה הזאת ראה: Z4/2486: 9.6.1922 ו-3.7.1922 (מחאת הפרדאציה התוניסאית נגד יוזמת הקק"ק).

50 Z4/3262: 8.1.1928.

51 שם, ח"ו confidential על הציונות כתוניסיה (ראשית 1928) וכן Z4/2486: 16.1.1925 מהפרדאציה התוניסאית להסתדרות הציונית (לונדון).

52 Z4/3245 מר"ד אשר פול אל הוועד הפועל הציוני, אלג'סיראס 31.5.1927.

בצרפת. החלטה זו גרמה בעקיפין לניתוק הפורמאלי של האגודות הציוניות שפעלו במארוקו הספרדית אשר כמרוצת השנים הקימו פדראציה משלהן, שזכתה כהכרת השלטונות הספרדיים.⁵³

בתחום ההסברה ייסד תורץ' ב־1926 כתב־עת בשם *L'Avenir Illustré*, אשר נעשה בהדרגה הבטאון העיקרי של יהדות מארוקו. כתב־עת זה, שנקט מדיניות זהירה מאוד כלפי השלטון הצרפתי, נהג לדווח לקוראיו על המתרחש בעולם היהודי ובתנועה הציונית, הביא לידיעתם את התקדמות מפעל ההתיישבות בארץ־ישראל והפיץ בקרבם מאמרי־רקע על הרעיון הציוני, באמצעות פירסום קטעים נבחרים מכתביהם של ראשי־התנועה. ההצלחה המרובה של *L'Avenir Illustré* לא מצאה חן, כמצרפה, בעיני הרוגלים באסימילאציה, שבשנת 1931 הוציאו לאור עתון יריב בשם *Union Marocaine*. אולם התקפותיו של עתון זה, שלא תמיד הצטיינו ברמה נאותה, סייעו יותר מאשר הפריעו להפצת האידיאולוגיה הציונית בקרב הנוער המשכיל. גם הקשר הארגוני עם הפדראציה הציונית הצרפתית איפשר לפעילים המקומיים לקבל באופן סדיר את חומרי־ההסברה שיצא לאור בצרפת וכן לזכות לביקורים תכופים של שליחים ומרצים מצרפת. אך נשאלת השאלה עד כמה ציונות פורטת זו, *à la française* היה בה כדי לתרום, לעורר ולגייס תמיכה עמוקה לרעיון הציוני עצמו. ואכן, הן על דפי ה־*Avenir Illustré* והן בהרצאותיהם של השליחים מצרפת – אשר הטיפו למען צרפת יותר מאשר למען ארץ־ישראל תוארה ההתחדשות של הישוב היהודי בארץ־ישראל לא כפעולת הגשמה כלל־יהודית, המתייבת את שיתופם האפקטיבי של כל יהודי ויהודי, אלא כסמל וכלקח אוניברסאליים. משמע, על יהודי־מארוקו להגשים במארוקו מה שהגשימו אתיהם בארץ־ישראל; עליהם להקים מסגרות חקלאיות שבהן יעבדו את האדמה באותה ההתלהבות שמגלים חלוצי ארץ־ישראל; אף איש אינו מבקש מיהודי־מארוקו לעלות ולהתיישב בארץ־ישראל, מה שהם מתבקשים לעשות הוא לתמוך בכספים במפעל ההתיישבות: "אנחנו רוצים לא את הזהב האמריקאי אלא גם את הזהב המארוקאי", כתב כפשטות ה־*Avenir Illustré* באחד ממאמרי־המערכת שלו.⁵⁴

אולם אם לשפוט לפי מספר השקלים שנמכרו, או לפי תוצאות המגביות, לא זרם ממארוקו הרבה זהב לקרנות המרכזיות. כמו בשנים הקודמות, הסיבה לכך היתה נעוצה לא רק במצבה הכלכלי הירוד של הקהילה אלא גם ביחסם השלילי של השלטונות הצרפתיים לכל פעולת־התרמה שלא נועדה למטרות צדקה. תורץ', על אף היותו עסוק ברלו בניהול עתונו, הצליח לבנות תשתית ארגונית בעלת צביון ריכוזי שהופעלה בידי מספר מצומצם של חברים, אשר רובם ככולם היו בעלי

53 שם: "French Morocco" [דו"ח כללי] – ראשית 1928.

54 Memorandum on the Future Work in North Africa (23.3.1927); D. :24/3245; Bensimon-Donath, *op. cit.*, pp. 62-66

נתינת זרה, אם כי תלקם היה ילידי מארוקו.⁵⁵ ברוב הערים הגדולות הוקמו סניפים אשר עיקר פעולתם הוקדשה לקרן הקיימת לישראל. רק בקאזאבלאנקה הרחיבה התנועה את עבודתה לתחומים שמחוץ לגיוס כספים, כגון הפצת השפה העברית והררכת ארגוני-נוער, כולל הקמת מועדון של תנועת המכבי.

ביאנואר 1936 קיימו ציוני-מארוקו את כינוסם הראשון, שבו הובא לדיון חקנון התנועה ובו הוקמו ועדי-פעולה בתחומים שונים, כמו: הסברה, תרבות, עלייה ושקל. עד פרוץ מלחמת-העולם השנייה נערכו שני כינוסים נוספים שזכו להדים נרחבים בקרב האוכלוסייה היהודית, אשר התחילו להגיע אליה הידיעות הראשונות על מצבם של יהודי-גרמניה ועל הדיונים של הועדה המלכותית לענייני ארץ-ישראל.⁵⁶

בעוד שהתמונה המצטיירת מהפעילות הציונית במארוקו משקפת מצב של הנתח יסודות לתשתית ארגונית איתנה, תוך כדי הזנתח הוויכוח המדיני-איריאולוגי, הרי בתוניסיה באותו זמן היה מצב הפוך, מצב המתאפיין בחסיסה רעיונית ובוויכוחים סוערים בין הזרמים השונים בציונות, בד בבד עם התפוררות התשתית הארגונית שהוקמה מיד לאחר מלחמת-העולם הראשונה.

בחלק מהגורמים לכך דנו למעלה. כדי להביא להבראת המצב נשלחו מטעם קרן-היסוד והקק"ל מספר שליחים ומורים מארץ-ישראל לערים הגדולות של תוניסיה. ב-1926 הגיע לתוניס נ. הלפרן, שעליו הוטלה המשימה לשקם את מוסדות הפדראציה התוניסאית, ואכן, הלפרן הצליח בתקופת שהותו למצוא נשיא זמני לפדראציה (עו"ד ויקטור קאן). כן הוסדרו היחסים בין הפדראציה לארגון הנוער U.U.J.J. שאליו העביר המרכז בהאג בזמנו את הגבייה למען הקק"ל; גם חלוקת הסמכויות בין המרכז בתוניס לאגודות המקומיות הוסדרה, ולבסוף הוחלט לקיים בחירות כלליות לועד-מנהל חדש של התנועה.⁵⁷

הבחירות נערכו ב-19 ביוני 1927 וחוללו התפתחות מפתיעה, שהשפיעה על עיצוב אופיה של הציונות במדינה זו עד שנת החמישים: הרשימה הרביציוניסטית השיגה רוב מכריע בבחירות הללו, כמו בכל הבחירות הנוספות שעתידות להיערך בתוניסיה עד הקמת מדינת ישראל.

ראשיחה של התנועה הרביציוניסטית בתוניסיה כסידרת מאמרים מאת זאב ז'בוטינסקי שפורסמה ב-*Réveil Juif* באמצע שנות העשרים.

בהירות המחשבה וכן הפראזיולוגיה הלאומית וההתייחסויות התכופות ל"דם" הים תיכוני ול-*hidalguia* הספרדית, שאפיינו את מאמרי ז'בוטינסקי, כמו גם מכתביו החמים לאוהריו, ככשו את לב ציוני-תוניסיה, שכן בלב רבים מהם קיננו אזכוח לא

55 נראה שנתנוחם הזרה העניקה להם מידה מסוימת של חסינות כפני השלטונות הצרפתיים. בין האישים האלה נזכיר את J.R. Benazeraf, S. Kagan, S.D. Levy, P. Calamaro

56 על כינוסים אלה ראה: L'avenir Illustré, Jan. 1936; Jan. 1937; Fev. 1938

57 Z4/3262: 26.4.1927 "יד"ח על ישיבת ההנהלה של הפדראציה הציונית של תוניסיה בנובמבר נ. הלפרן.

אלציוניסם

האליף אלאחכאת
אלפריד וואלנסי

זלמא
יעקב הכהן
טוריד זרעאל אלזנאט

טערהו 25 צנאים
ראענאגת יהוד אלזנאט

חונגס
אלטסגעקאלטען
נתן נאכטיק
1898

אלציוניסם מאת אל ואלנסי, מתודגם ליהודית-
ערבית, יצא לאור בתוניס בשנת 1906. ההכנסות
ממכירת החוברת חקרשו לנפגעי פרעות קייטוב.
(מאוסף אברזם הטל)

מעטות נוכח היחס האדיש והמדוחק של המוסדות הציוניים המרכזיים כלפיהם, כפי
שהדבר בא לידי ביטוי בענין הסרטיפיקאטים ובאי-נכונותם של מנהיגים ציוניים
מהשורה הראשונה לבקר במקום.

כראש התנועה הרביזיוניסטית עמד המזרחן ממוצא צרפתי ד. ברונשוויג. על ידו
פעלה קבוצה של צעירים נמרצים, בהם אלפרד ואלנסי, מייסד הפדראציה התוניסאית
שישבה כפאריס, ופ. עלוש, עורכו הדינאמי של Réveil Juif שהיה כמהרה לא רק
כטאון הזרם הרביזיוניסטי אלא העתון היהודי הנפוץ ביותר בצפון-אפריקה.⁵⁸
תוך התעלמות מהמציאות החדשה המשיכו המוסדות הציוניים המרכזיים לפנות אל
המנהיגים הלא-רביזיוניסטים כאל ראשיה המוכרים של הפדראציה, אף כי אלה היו
אנשים חסרי תימוכין ציבורי רחב וגם מתוסרי דמיון וכושר הנהגה. אך כל נסיונותיהם
של המוסדות המרכזיים להביא לשינוי המצב בחוניסיה נכשלו, שכן היה קשה לעורר
מתדמחם אנשים אשר כעקביות רבה נמנעו "מכל פעולה הפגנתית, מכל דבר שעשוי
לעורר חשמת-לב" בעוד יריביהם — תרף כל הלחצים שהפעילו נגדם ועד הקהילה
והשלטונות — השתדלו להפוך כל מאורע חשוב בתולדות הציונות וכחיי הישוב
להזדמנות נאותה לארגון הפגנות המוניות.

58 על הרביזיוניזם בחוניסיה ראה: ZA/3245 :23.6.1927 :Revisionist Propaganda in North
Africa :ZA/3262 :31.8.1934 (מהקל כפאריס) לועד הפועל הציוני (לונדון); ראה גם את
ברכת זכוטנסקי לחברי תנועתו אחרי נצחונם בכירות: Le Reveil Juif, 2.9.1927

אין תימה איפוא שבעיני המוסדות הצטיירה הפדראציה התוניסאית כ"פיקציה". כארגון פאסיבי ומפורד, חסר חוט-שררה או תושיה, המניהל בידי עסקנים זקנים. אולם טעותם היתה בכך שאת הערכתם זאת הם הלבישו על כל הפעולות הציוניות בתוניסיה. המציאות היתה שונה: פעילות ציונית חוססת אכן היתה, אך מחוץ למסגרות הפורמאליות, בקרב הנוער והמשכילים הצעירים אשר מספרם הלך וגדל ככל שקרב סוף התקופה הנדונה.

ב-1930 התגבש כתוניס גרעין של השומר הצעיר במסגרת "הסתדרות הצופים העברים" המקומית. הופעת השומר היה בה כדי לצמצם את השפעתם של התנועה הרביזיוניסטית וארגון בית"ר, אלא שרעיונותיה המהפכניים — אשר לא-פעם תוארו כצורה מעוותת כפי מחחריה — עוררו התנגדות תריפה מצד הציבור הרחב.⁵⁹

המלחמה הזאת לא נשארה אך ורק בגדר מלחמת-הדעות, אלא נהפכה להתקפות בלתי חודרות בנו, בעלילות שוא מכל המינים, בהפרעות בכל שדות פעולתנו. אפילו הציוניות. העלילות החשובות ביותר הם: כי אנו מהרסים את המשפחה, כי הציוניות זאת היא רק מסוה עבורנו. בכדי שנוכל כאופן יותר קל לחיות אח חיינו הקומוניסטיים בארץ, אהבה חופשית (הדים מהארץ, מהקבוצים מבלי ספק) וכי' וכי'.

מכל מקום, כעבור ארבע שנים של פעילות. עזבו מרבית חברי הגרעין את השומר הצעיר ועברו לשורות המפלגה הקומוניסטית, שלייסודה הם תרמו רבות. ערב מלחמת-העולם השנייה היו הרביזיוניסטים, גם לרעת מתנגדיהם, הכוח הציוני החזק ביותר בתוניסיה ומספר פעיליהם נאמד בכ-3000. הם לא הסתפקו אך ורק כארגון הפגנות הזדהות, אלא גם השתדלו להקים מועדונים להסברה מדינית ולהפצת השפה העברית. ערב המלחמה הם אף הצליחו להשתלט על תוכניות הרדיו שנועדו לקהל היהודי, מה שהגביר עוד יותר את השפעתם בקרב הקהילה, אשר ההכרלים האיריאולוגיים בין הזרמים השונים של הציונות לא היו נהירים לה.⁶⁰

3. המצב לאחר מלחמת-העולם השנייה

לאחר מלחמת-העולם השנייה השתנו פני הציונות הצפון-אפריקאית ללא היכר, כתוצאה ממספר גורמים, אשר העיקריים ביניהם הם:

א. האפקט העצום של השואה, אשר הביא מצד אחד להתעוררות לאומית בקרב האינטליגנציה היהודית המקומית ומצד שני לשינוי מהותי ביחס המוסדות כלפי יהדות-המזרח.

59 Z4/3262 : 20.2.1931 : ממזכיר השומר הצעיר כתוניס למחלקת הארגון (לונדון): ראה גם, שם: 4.3.1931 (מסגן ז"ר הפדראציה הציונית התוניסאית למחלקת הארגון).

60 S25/5217 : 3.7.1939 "מכתב מתוניס".

ב. רישומיו השליליים של משטר וישי, אשר גרם לשינוי דראסטי ביחס אל צרפת ואל המודל הצרפתי. נראה שגם כ"ח חזרה בה מהמיליטאנטיות הפרו-צרפתית שאפיינה את פעולתה עד המלחמה.

ג. המאורעות בארץ-ישראל והשלכותיהם על היחסים בין יהודים למוסלמים בארצות צפון-אפריקה כמו בשאר ארצות ערב.

ד. ראשית המאבק לעצמאות ככל אחת ממדינות צפון-אפריקה וחששותיהם של היהודים מיציאת צרפת מהאיזור.

צירופם של גורמים אלה הביא לצמיחתה של תנועה ציונית על בסיס איתן יותר ובהיקף רחב יותר, אך מעל לכל עם צביון חזק של הגשמה. הציונות שלאחר המלחמה עסקה לא דק בשקילת השקל ובפעילות ספוראדית בתחום ההסברה, אלא גם בפעילות אינטנסיבית של הכשרה לעלייה.

הקשר עם המוסדות הציוניים המרכזיים החדש ב-1943, כמה שבועות בלבד אחרי נחיתת כוחות-הברית באלג'יריה ובמארוקו ומיד אחרי יציאת הגרמנים מחוניסיה.

באלג'יריה לא הביאה כניסת הצבא האמריקאי לכיטול התקיקה האנטי-יהודית שהצטרפה בה מחקופת וישי. הגנרל ז'ירו, שהצטיין ברגשותיו האנטישמיים, סירב בכל תוקף להחזיר על כנה את פקודת כרמיה. למרות הפצרותיהם החוזרות ונישנות של שלטונות הצבא האמריקאי. כל הארגונים היהודיים נטלו חלק במאבק הזה להתחזק הזכויות – ובתוכם הפדראציה הציונית המקומית, בהנהגת נ. הלר ופרופ' ברונשוויג, אשר עם פרוץ המלחמה עברה מחוניס לאלג'יר. בהדגישם את הצורך כמציאת פתרון לאומי לבעיה היהודית, נוכח התלאות שעברו על העם היהודי אפילו במדינות הנאורות, הצליחו ציוני אלג'יריה זו הפעם הראשונה להקים ארגון-גג, שאיפשר פעולה ממשית בתחומי ההסברה, ההכשרה והעלייה. באלג'יר בלבד נרשמו כ-400 חברים מיד עם הקמת הפדראציה. כ-25 אגודות נוספות הוקמו בערי-השדה: בלידה, מיליאנה, שרשל, וכן כמתחזות קונסטאנטין ואוראן. כל החברים השתתפו בשיעורים לעברית וכן במספר פעולות חברתיות, כגון עונג-שבת. שבהן טונו בעיות השעה.⁶¹ אולם הגיוס הכללי של גילאי 19-45 הגביל את האפשרויות להרחיב את שורות התנועה, מה גם שהצעתה להקים לגיון עברי נדחתה כחריפות הן על-ידי כוחות הברית והן על-ידי השלטונות הצרפתיים, אשר העדיפו לרכז את הצעידים היהודים כמתחזות-עבודה במסווה של שירות צבאי לאומי.⁶²

אולם הבעיה העיקרית והמכשול העיקרי שעמדו בפני הרחבת הפעילות הציונית היתה דווקא הצלחת המאמצים להחייאת פקודת כרמיה באוקטובר 1943. כשובם להיות אדתי-צרפת שכתו יהודי-אלג'יריה את כל מה שעבר עליהם בתקופת-המלחמה וכמו בעבר הם חזרו לרכוק בצרפת. בראש המאבק למען החזרת הזכויות

61 S26/1546: דו"ח של נ. הלר (n.d.).

62 שם, שם. על הנושא הזה ראה גם M. Ansky, *Les Juifs d'Algérie* (1950) pp. 261-281

עמד הועד האלגיראי למחקרים חברתיים Comité Algérien d'Etudes Sociales, שהורכב מכירי האינטליגנציה היהודית בארץ זו. ארגון זה, שעם חבריו נמנו מספר פעילים לשעבר של קרן-היסוד בצרפת, התבלט בהתנגדותו לפדראציה הציונית האלגיראית, אם כי להשגת מטרתו הוא נתמך על-ידי מספר גדול של ארגונים יהודיים כחול, בהם הארגונים הציוניים של ארה"ב.

לקראת מלחמת העצמאות התגייסו לשורות המח"ל עשרות יהודים מאלג'יריה, מאות אחדות מהם עלו ארצה ובקונגרסים הציוניים של שנות החמישים היתה תמיד נציגות של ציוני אלג'יריה. אך כל זה אינו צריך לחפות על עובדה יסודית אחת והיא כשלונה הטוטאלי של האידיאולוגיה הציונית לתדור לחך החברה היהודית האלגיראית, שהתאפיינה כאטימות כמעט מוחלטת לאידיאלים הציוניים. מעבר לגורמים הספציפיים שבהם מוסברת הגירתם המאסיבית של יהודי אלג'יריה לצרפת ב-1962, אפשר לראות קשר ישיר בין התפתחות זאת ובין יחסה האדיש והשלילי של יהדות אלג'יריה אל הציונות.

הקשר בין ירושלים לפדראציה התוניסאית חרש כיוני 1943, כחודש לאחר יציאת הגרמנים מתוניס. כל האגודות חידשו את פעולתן וכעבור שנתיים נעשתה תוניס, בין היתר, למרכז התנועה החלוצית "צעירי ציון" בצפון-אפריקה.⁶³ תנועה זו הקימה סניפים בטוס, גאכס, ביורטה, בזיה וג'רבה, והיא הקיפה יתר עם תנועת-הנוער U.U.J.J. כ-1500 חכר, שחולקו למספר שכבות וקבוצות, ומטרתם העליונה היתה להכין גרעין לקיבוץ צפון-אפריקאי. לחברי התנועה גובשה תוכנית חינוכית מקיפה, שכללה נושאים כמו: חולדות הציונות, מוסדות ציוניים, אידיאולוגיה ציונית (הס, אתר העם, גורדון וברוכוב וכו'). נוסף לשיעורים כעברית, עסקו החניכים כאימוני התנוונות ובהכשרה חקלאית במספר חוות שהיו כבעלות יהודים. כיוון שכל העתונות היהודיים המקומיים היו פר-רביוניסטים, הפיצה התנועה בקרב חבריה עתון משלה בשם "המשמה", בהיקף של 40-80 עמודים.

רוב חברי התנועה באו מהבורגנות היהודית, ממשפחות שהחצרו זה זמן רב בחריכות ובחברה הצרפתית וניתקו כל קשר עם ההמון היהודי שהמשיך להתגורר בגטו המקומי, ב"חארה", אשר עתיד היה מיד עם הכרזת המדינה לעלות כאלפיו ארצה. ראשי התנועה ניסו להגיע אל יושבי הגטו, אך חדירתם לגטו היתה איטיח מאוד, ופרט למספר מצומצם של פעולות מקוטעות לא עלה כידם להשיג את מבוקשם.

מול "צעירי-ציון" עמדה תנועת בית"ר, אשר כללה כ-400 חברים בעיר חוניס. אולם למרות היקפה המצומצם בהשוואה לצעירי-ציון נשענה בית"ר על בסיס ציבורי רחב יותר כיוון שהרביוניסטים המשיכו להיות הורם המרכזי בציונות התוניסאית. הפדראציה עצמה חירשה את פעילותה ב-1944, כראשון וערה כת 11 חברים שעסקה בענייני הקק"ל. קרן-היסוד, הנוער וההטכדה. ער מהרה התכרר שניגודי-

63 S5/795:17.6.1945: "התנועה החלוצית בצפון אפריקה — צעירי ציון".

הרעות החריפים בין הזרמים השונים לא איפשרו עבודה רצופה ומתוקנת. סלע-המחלוקת העיקרי היה בדבר חלוקת הסרטיפיקאטים למועמדים לעלייה. כך למשל תבעו הרמיוניסטים ב-1945 למסור את רוב הסרטיפיקאטים לאנשי בית"ר, ביוון שרוכ ציוני תוניסיה נמנים עם הרביוניזם. באוירה של התקפות הודיות, ואולי גם של הלשנות בפני השלטונות, ניתנו לבית"רים רק 3 רשיונות מתוך 40 אשר חולקו בין חברי "צעירי-ציון".⁶⁴

כמוכר כללי של הפראציה שימש ד"ר ברטוואס, שהגיע לתוניסיה מהונגריה, ערכ מלחמת-העולם. אם כי הוא זכה לאמונם המלא של המוסדות כארץ ושל השליחים שביקרו במקום, לא היה ד"ר ברטוואס מקובל בין כל חבריו, הן בגלל מוצאו הזר והן בגלל חוסר עקיבותו האידיאולוגית. אך למרות כל הבעיות הללו אפשר לקבל את דבריו של אחד המבקרים מהארץ: "אפשר להגיד שכתונים כל מה שהוא יהודי הוא ציוני" החל משני העתונים היהודיים La Gazette d'Israel ו-La Voix Juive וכלה בהיכטים החשובים של הפעילות הקהילתית.⁶⁵

במארוקו המשיך מצבם של היהודים להיות חמור מאוד, למרות הנוכחות האמריקאית משנת 1942 ואילך; בהשראתם של קצינים ופקידים צרפתיים אנשי משטר וישי, שהמשיכו לשבת בממלכה, היו החללויות ופרעות ביהודים כרוכ חלקי הארץ עד 1945.

בשנה זו חידשה ההסתדרות הציונית המקומית את פעילותה כמתכונתה הקודמת של פראציה רגיונאלית של ההסתדרות הציונית הצרפתית, אם כי למשעה שמרה על קשר ישיר ואוטונומי עם המוסדות המרכזיים. בראשה עמדו אותם אנשים שניהלו לפני המלחמה את הפעילות הציונית במרינה, להוציא את תורץ' שהיגר לארה"ב; אלה היו "אנשים חשובים מאוד מבחינת עמדתם הכלכלית והסוציאלית, ציונים טובים, מיואשים מכל דבר אחר פרט לציונות, דורשים ומוכנים לקבל משמעת ציונית, רואים בא"י מרכז חייהם, ובסוכנות את ממשלתם אשר לה ולשליחיה הם מוכנים לצייח בעיניים עצומות".⁶⁶

נוסף לחפקידיה הרגילים ובהתאם להיערכות החדשה של התנועה, ראתה הפראציה המארוקאית מחובתה להדריך ולארגן את הנוער המקומי וכן לחרוד ולהשפיע מכפנים על חיי הקהילה וניהולה. מטרה זו משתקפת היטב בנוסח התקנון שהוכן לקראת הקונגרס הציוני ב-1946: יחד עם שאיפתם לחרום להקמת מדינה יהודית דמוקרטית בארץ-ישראל, מביעים ציוני מארוקו אח רצונם לפעול למען שיקומו החומרי והרוחני של הקיבוץ היהודי במדינתם ולמען הרחבת החינוך העברי בקרב הנוער.⁶⁷ ואכן, רוב הפעילים המרכזיים של התנועה עסקו גם בניהול מוסדות

64 ש.מ. ש.מ. "הפראציה הציונית בתוניס".

65 S5/795: 7.2.1946 (מפי יהודה סעדה סרגינט כחיל צרפת התפשית).

66 S5/794: 17.6.1945 "מאדוק".

67 ש.מ. תקנון הסקציה הרגיונאלית המרוקאית (סעיף 2).

וארגונים בעלי צביון פילאנטרופי כמו O.S.E., HICEM ו"עולם קטן" שהושיט עזרה לפליטים מאירופה שנחקעו במארוקו.⁶⁸

כתחום החינוך, עוררה הפדראציה במארוקו פתיחת חוגים ללימוד השפה העברית, כמה מהם בשיתוף פעולה הדוק עם כ"ח אשר מאז המלחמה הרחיבה את החינוך העברי במסודותיה. בעיר קאזאבלאנקה ריכזו נושא זה בידי שלוש אגודות: חברת מגן דוד, אגודת "תובבי השפה" ואגודת קרל נטר. החניכים השתתפו לא רק בשיעורים לעברית, אלא מדי פעם בהרצאות שאורגנו למענם בתולדות היישוב והרעיון הציוני, בערבי-שרה ובמסיכות חברתיות. בפאס פעל כבר לפני המלחמה "חוג ללימודי יהדות", שהסב את שמו בשנת 1944 ל"מועדון הרצל", ועסק לא רק בפעילות חינוכית אלא גם בפעילות ספורטיבית והגנתית. בצפרו ניתנו הלימודים במסגרת "מועדון ביאליק" ובמקנס במסגרת "קבוצות בן-יהודה". לא כל האגודות הללו זכו לקבל רשיונות מהשלטונות הצרפתיים ואחדות מהן, כמו מועדון פתח-תקוה ברבאט, נאלצו להפסיק את פעילותן כלחצם של השלטונות ושל ועד הקהילה.⁶⁹

כתחום ארגוני הנועד ריכזו מאמצי התנועה בעיקר בקרב האגודות השונות של כוגרי כתיספר כ"ח, ובמיוחד בקרב חברי מועדון קרל נטר בקאזאבלאנקה, אשר נעשה מועדון ציוני לכל דבר ומתוכו גויסו חברי הגרעינים הראשונים של תנועת צעירי-ציון. הבטאון הפנימי של מועדון קרל נטר, "נוער", נעשה בהדרגה לבטאון הרשמי של ציוני מארוקו, אשר לא הורשו על-ידי השלטונות להוציא לאור עתון משלהם. עם זאת, התירו הצרפתים לייבא עתונים ציוניים מצרפת ומחוגים, ובכלל זה ה-Voix Juive שהקדיש כמה מדפיו לפעילות הציונית במארוקו.⁷⁰

במארוקו שלאחר המלחמה, כמו בחוניסיה, היחה הציונות על כל גווניה האיריאולוגיים מיוערת אך ורק לרובד מצומצם באוכלוסיה — צעירים עירוניים בעלי חינוך צרפתי פחות או יותר מושלם ולרוב ממוצא חברתי כינוני, בסך-הכל מאות בודדות של צעירים. אפשר להניח שמספר זה היה עשוי לגדול במרוצת השנים הבאות, ככל שהסתעפה רשח החינוך וככל שהתרחבה שכבת כוגרי כתיספר של כ"ח ומסודות אחרים. אך גלגלי ההיסטוריה נעו במהירות רבה. ההכרזה הדראמאטית על הקמת מדינת ישראל התקשרה בחודעה הכללית כמימושו של חזון הנביאים. יהודים, כשהם נישאים על כנפי החזון המשיחי, החלו לנהור באלפיהם אל ארץ-ישראל המתחדשת. תהום עמוקה הפרידה בין המגשימים הללו לבין הפעילים הציוניים אשר בכנס שקיימו בקאזאבלאנקה ב-1946 קבעו קריטריונים נוקשים לבחינת מועמדים לעלייה. אך מכל מקום, בתולדות יהדות עתיקת-יומין זו, התחיל פרק נוסף ואחרון, פרק העלייה, אשר אתר ממאפייניו — ומבעייתו הידועות — היה דבר היותו מנותק מהציונות המדינית.

68 ע"פ קירחו של E. Coidan, *op. cit.*

69 שם.

70 שם.

אחרי הקמת מדינת ישראל וכך כבד עם ראשית העלייה ההמונית גדל מספר גרעיניי-הכשרה בכל ערי המערב. נוסף לתנועת "צעירי-ציון-דרור" שפעלה במסגרת "ההגנה" פעלו גם תנועות "השומר הצעיר", "הכונים", "בני-עקיבא" ובית-ר אשר התאחדו יחדיו, כדי לארגן את הנוער היהודי הצפון-אפריקאי לקראת העלייה. אף כי לא תמיד שרדה אגידה של שיחוף-פעולה ביניהן או כינון ובין הפדראציות המקומיות אשר כתוצאה מלחץ המאורעות הפכו בהדרגה למעין משרדי-עלייה שעיקר תפקידיהן היה לכצו את ההוראות המועברות אליהן מירושלים.

בשנים 1948-1949 כ-8% מכלל העולים שהגיעו לישראל באו מצפון-אפריקה. עד 1952, עקה האחוז ליותר מ-14, ובשנים 1952-1956, עם ראשית המאבק לעצמאות במדינות צפון-אפריקה. קיבלה העלייה משם ממרים של הגירה המונית, בשנ-1955 היא היוותה 87% מכלל העלייה ארצה. הרוב המכריע של העולים מצפון-אפריקה בא ממארוק, בסוף שנות השישים אפשר היה לקבוע ששני שלישים מיוצאי מארוקו השתקעו בישראל, לעומת מחצית יהודי תוניסיה שעלו, ואילו אחוז העולים מאלג'יריה היה נמוך ביותר.

אמת, עשרות פעילים ציוניים מצפון-אפריקה הגשימו את האידיאל הציוני ועלו ארצה במרוצת שנות הארבעים והחמישים, אך רישומם של יחידים אלה – שידעו והכירו את החבנים האידאולוגיים של הארץ – על דפוסי-הקליטה של העלייה ההמונית היה מוגבל ביותר. בין הגורמים העיקריים לכך, אפשר למנות את מספרם הזעום בשוואה למספר הכולל של העולים; כן אפשר לציין את עובדת עלייתם יחד "עם כל המתנה" וכן את צירופם לקיבוצים ולגרעיני-התיישבות רחוקים – שהקשה עליהם לסייע בהקמת מסגרות-קליטה נאותות. נוסף לכך, כאמור לעיל, הפויר פער חברתי ותרבותי עמוק בין הפעילים הללו להמון העולים של שנות החמישים, אשר כתוצאה מפעילותם ומיזומתם של השליחים מהארץ, באו מאזורי-הספר בצפון-אפריקה, מהרי האטלס ומהאזורים הדרומיים של מארוקו, תוניסיה, אלג'יריה ולוב. יהודים ספרדים או עירוניים חדשים אלה היו רחוקים לא רק ממרכזי הפעילות הציונית בארצותיהם אלא אף מהפריפריה של אותם מרכזים, הפריפריה העירונית אשר לאט-לאט החלו הרעיונות הציוניים לחדור לתוכה; כאשר במרוצת שנות השישים החלו להגיע ארצה קבוצות מאותה פריפריה עירונית, הרי דפוסי-הקליטה ובמידה מסויימת גם תרבות-העלייה הצפון-אפריקאית הספיקו להתגבש ולהתעצב לא רק בתודעה הציבורית הישראלית, אלא גם בחודעתם של אותם אלפי יוצאי צפון-אפריקה אשר מסיבות שונות בחרו להשתקע בארצות המערביות.

Yad Izhak Ben Zvi / יד יצחק בן-צבי

הפעילות הציונית בצפון-אפריקה עד סוף מלחמת-העולם השנייה

Author(s): מיכאל אביטור

Source: *Pe'anim: Studies in Oriental Jewry* / פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח, דוברת 2

1979 קיץ תשל"ט pp. 65-91

Published by: Yad Izhak Ben Zvi / יד יצחק בן-צבי

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23421764>

Accessed: 13/07/2014 05:19

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

<http://www.jstor.org>

Yad Izhak Ben Zvi / יד יצחק בן-צבי is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Pe'anim: Studies in Oriental Jewry* / פעמים: רבעון לחקר קהילות ישראל במזרח